

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/105394>

Please be advised that this information was generated on 2019-05-22 and may be subject to change.

Zilver uit 's-Hertogenbosch

Prof. dr. A.M. Koldeweij

ZOALS nagenoeg alle West-Europese steden heeft ook het Brabantse 's-Hertogenbosch vanaf de late middeleeuwen tot kort na 1800 een eigen stadskeur gevoerd. Een kleine vierhonderd jaar lang moest onder toezien oog van de stedelijke overheid controle worden uitgeoefend op de plaatselijke productie: was het gehalte van het gebruikte goud en zilver in orde en was het geleverde werk ambachtelijk gezien van voldoende kwaliteit? In de late middeleeuwen drong de landelijke overheid er sterk op aan dat deze controle op stedelijk niveau werd uitgevoerd, want het ging immers om edelmetaal, letterlijk om geld dus. En omdat door de maatschappelijke ontwikkeling (verstedelijking, handel, industrialisatie) het geldverkeer almaar belangrijker werd, was strenge controle op het goud en zilver van essentieel belang.

Op 7 september 1445 kregen de Bossche zilversmeden aldus een eigen ordonnantie die werd uitgevaardigd door het stadsbestuur. De controle werd geregeld en het werd verplicht alle werk te stempelelen met een meesterteken en een stadsmerk (afb. 2a-b). In 1503 werd daar in een nieuwe ordonnantie, de *Caerte van het Goudsmedenambacht*, nog een keurmeestersletter aan toegevoegd. Door die drie merken was elk stuk zilver of goud op herkomst traceerbaar en konden dus degenen die er verantwoordelijk voor waren worden opgespoord: de zilversmid die

2a. De bosboom onder de keizerskroon als Bosch stadskeur, afgeslagen naast de keurmeestersletter C van 1678-1679. Detail van de insculpatieplaat over 1643-1709. 's-Hertogenbosch, Noordbrabants Museum, inv. B 6952 GSH.

2b. Twee varianten van de wildeman als Bosch stadskeur, ingevoerd in 1776, afgeslagen naast de keurmeestersletter A van 1774/1775. Detail van de insculpatieplaat over 1710-1771. 's-Hertogenbosch, Noordbrabants Museum, inv. B 6953 GSH.

1. Barokke miskelk, vervaardigd door Pierre le Cigne te 's-Hertogenbosch in 1662/1663. Zilver en verguld zilver, hoogte 26 cm. 's-Hertogenbosch, St.-Antoniusparochie.

het voorwerp had gemaakt of verhandeld (het meesterteken), de stad waar het was goedgekeurd (het stadsmerk), de keurmeesters die dat hadden gedaan (de dekenats-, keurmeesters- of jaarletter). Uit 's-Hertogenbosch zijn in totaal een kleine twintig varianten bekend van het stedelijk keur, dertien keer werd aan een nieuw alfabet begonnen en zo'n 325 verschillende edelsmeden voerden er sinds de 14e eeuw tot omstreeks 1800 een meesterteken.

Het merendeel van de Bossche meestertekens is dankzij de bewaard gebleven administratie van het gilde goed bekend: op vier roodkoperen platen wer-

3. Een zilversmidse, zilversmedengereedschap en de patroonheilige Eloy, afgebeeld boven de twee kolommen met zilversmedennamen en hun meestertekens op de Bossche insculpatieplaat over de jaren 1643-1709. 's-Hertogenbosch, Noordbrabants Museum, inv. B 6952 GSH.

den van 1538 tot 1807 de stempels geregistreerd (afb. 3). De reeks stadstempels is gereconstrueerd op basis van de op Bosch zilverwerk aangetroffen merken, wat ook geldt voor de in 's-Hertogenbosch gebruikte keurmeestersletters; maar van verschillende alfabetten, met name uit de 15e en 16e eeuw, zijn nog tal van letters niet teruggevonden.

In 1938 publiceerde de Belgische kanunnik F. Crooy voor het eerst een overzicht van de Bossche zilversmeden en hun merken. Dit had als gevolg dat

tal van Bossche stukken edelsmeedwerk als zodanig werden herkend en stukje bij beetje werd de stedelijke productie in beeld gebracht. Drs. W.H. Th. Knippenberg leverde daar een belangrijke bijdrage aan in zijn omvangrijke inventarisatie van Brabants zilver, die hij in vele artikelen in de jaren zestig en zeventig vastlegde. Knippenberg was ook de man achter de tentoonstelling *Brabants Zilver* in het Noordbrabants Museum, 1965, waar veel Bossche stukken tussen ander Brabants edelsmeedwerk wer-

4. Gotisch metselriewerk, detail van de bekroning van een torenmonstrans, gemaakt in 1514/1515 te 's-Hertogenbosch. Verguld zilver. Loon op Zand, Parochie St. Johannes de Doper.

5. Een barokke engel die een wolk omhoog houdt, detail van een monstrans, gemaakt te 's-Hertogenbosch door Gerardus Somers in 1682/1683 naar een Antwerps voorbeeld uit 1671. Zilver en verguld zilver. 's-Hertogenbosch, St.-Antoniusparochie.

6. Twee strooiers en een tazza. Gemaakt te 's-Hertogenbosch door Abraham Du Castel in 1702/1703 en 1713/1714. Zilver, hoogte 14 cm en hoogte 4,3 cm. 's-Hertogenbosch, Bestuur van de Godshuizen.

den getoond. Twintig jaar later, tenslotte, organiseerde het Noordbrabants Museum een grote overzichtstentoonstelling van de stedelijke productie aan zilverwerk van het Ancien Régime, uit de periode vóór de landelijke organisatie van de controle op het edelmetaal: *Zilver uit 's-Hertogenbosch. Van Bourgondisch tot Biedermeier*. Ruim 250 voorwerpen werden toen getoond, van de 15e tot de vroege 19e eeuw, en in de begeleidende catalogus werd uitvoerig ingegaan op de objecten en hun ontstaanscontext, het edelsmedengilde en de Bossche merktekens. Het Bossche zilver weerspiegelt mooi hoe in de loop van de tijd de positie van de stad tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden verandert. Het oudste zilver sluit aan bij een Brabantse, Bourgondische productie in de periode dat 's-Hertogenbosch haar rol speelt als een van de vier Brabantse hoofdsteden, naast Leuven, Brussel en Antwerpen. In de 17e eeuw wijzigt de politieke situatie zich ingrijpend en wordt Holland beeldbepalend. We zien dan ook invloeden en import vanuit het noorden en westen in Den

7. Koningsvogel van het Catharinagilde in Vught, gemaakt door Frans Vuechs(?) te 's-Hertogenbosch in 1503/1504. Zilver, vergulde kroon en halsband, hoogte 11,5 cm, breedte 15,5 cm.

Bosch. Uiteraard speelt ook de godsdienstige situatie een grote rol naast en in samenspel met de politieke toestand. Tot ver in de 16e eeuw is er uitsluitend katholiek kerkzilver (afb. 4); vervolgens neemt het protestantse zilver een ruime plaats in, maar tevens blijken vele zilversmeden zowel voor protestantse als voor katholieke opdrachtgevers te werken. Opmerkelijk is dat wanneer we het totaal van het Bossche edelsmeedwerk overzien, enerzijds veel relatief vroeg religieus materiaal overbleef en anderzijds veel profaan zilver van de schuttersgilden: koningsvogels, de oudste nog uit de late 15e eeuw, en koningschildjes die tot ver na de gildeperiode gemaakt blijven worden (afb. 7). Ook het typisch burgerlijke zil-

8. 'Brosie' of mantelspeld van de Bossche stadspijpers, gemaakt te 's-Hertogenbosch in 1614/1615. In het centrum is het stadswapen afgebeeld, een bosboom en als vrijkwartier het wapen van het hertogdom Brabant, en daarboven de Habsburgse adelaar. 's-Hertogenbosch, Noordbrabants Museum.

ver, van strooibus en theepot tot koffielepel, koekdoos of toiletstel, komt voor van Bossche makelij.

Ter voorbereiding van de Bossche zilvertentoonstelling in 1985 werd zoveel mogelijk zilver uit 's-Hertogenbosch gedocumenteerd. Dit resulteerde in de expositie en het – nog steeds in het Noordbrabants Museum voorradige – boekwerk, maar tevens in een documentatiesysteem dat nog steeds wordt voortgezet. Een van de interessante aspecten van deze documentatie is dat inmiddels zoveel materiaal is verzameld, dat het mogelijk wordt specialisaties van verschillende zilversmeden zichtbaar te maken. De een legde zich toe op schepwerk, een ander maakte veel protestants zilver, een volgende verhandelde nogal eens elders vervaardigde voorwerpen maar merkte ze zelf, weer een volgende werkt vooral voor de katholieke opdrachtgevers. Meldingen van nog ongesignaleerd Bosch zilver zijn hiervoor van groot belang; anderzijds zal het vaak mogelijk zijn om bezitters van Bosch zilver nadere informatie te geven over hun (kunst)voorwerpen.

Literatuur

A.M. Koldewij, *Zilver uit 's-Hertogenbosch. Van Bourgondisch tot Biedermeier*, tentoonstellingscatalogus Noordbrabants Museum 's-Hertogenbosch 1985.

A.M. Koldewij, Gotiek en renaissance in het werk van Bossche zilversmeden. Aanvullingen en correcties op de catalogus *Zilver uit 's-Hertogenbosch*, *Antiek* 20, 1985-1986, p. 131-138.